

Többelemű családnév kialakulhat kapcsoló szó nélkül is, különösen, ha a ragadványnév foglalkozásra, tisztségre utal. 1728. XII. 12.: Thoma Istvány vajda, később: Istvány Tamás leánya Vajda Ilona; 1734. IX. 24.: Rosalia Horváthszabó; 1747. XI. 15.: uxor Joannis Horváth Szabó.

Előfordult, hogy az özvegy nő második házasságában is megőrizte korábbi férje nevét, legalábbis ragadványnévként vagy második névelemként. 1735-ben Fénsszarusi Mihály házasságot kötött Lengyel Katalinnal, de a férj 1739. okt. 17-én meghalt. Özvegye a második házasságkötéskor is leánynevét viselte, de 1748. aug. 14-én így szerepelt keresztanyaként beírva: Fénsszarusi Katalin seu Lengyel.

D/ A névelemek elhagyása

Az általánosan használt kételemű név egyik eleme három okból hiányozhat: a/ nincs is; b/ nem tartják szükségesnek használni, mert az illető jogi szempontból csökkent értékű (gyermek, szoiga, jövevény, nő, cigány stb.); c/ a közösség számára szükségtelen a használata, mert a foglalkozás vagy ragadványnév helyettesíti, teljessé teszi.

Mindkét névelem nagyon ritkán marad el. Íme egy példa: 1725. okt. 1-én meghalt István cigány csecsemője. A keresztnév hiányzik: 1739. VII. 25.: Puer opilius Pauli Pente; 1744. V. 30.: Filiola Nomine N. Mich. Szabó (1 éves). Legtöbbször a családnév marad el. 1739. X. 19.: Martinus Vitricus Francisci Farkas; 1739. X. 14.: Joannes Servus Franc. Radics; Stephanus famulus Georgy László; 1740. VII. 14.: Margareta N. relicta vidua Csillagina; 1739. X. 22.: Georgius Servus Braxatoris; házasságkötéskor nők esetében különösen gyakori: ...cum vidua Helena olim Michaélis Kompot; ...cum vidua Anna relicta Ignaty Gecse; ...cum virgine Helena, ancilla Andr. Horvat; stb.

Míndez csak rövid áttekintés egy nagyobb gyűjtőmunka anyagából, melynek valamennyi adatát itt közreadni nem tudtam. A legjelentősebb sajtóságok, néha az eltérések, különbözőségeik bemutatására szorítkoztam csupán.

KAKUK MÁTYÁS

NOMEN EST OMEN PERCZEL NEVE ÉS A KORABELI KÖZVÉLEMÉNY

Perczel Mór tábornok (1811--1899) a reformkor, a szabadságharc, majd csaknem két évtizedes emigráció után a kiegyezést követő évek neves történeti személyisége volt. Alábbiakban a nevéhez kapcsolódó névélettani jelenségeket veszem számba.

A katolikus Perczel Mór a keresztségben a Móric nevet kapta, így védőszentje Szent Mauritius. Ez a név ekkor még kifejezetten római katolikus jellegű, „zsidóssá” a század második felében vált, amikor az emancipálódó zsidóság a hagyományos héber neveket hasonló hangzásúakra cserélte fel, többek között a Mózeszt Mórra, Móricra (vö.: J. SOLTÉSZ KATALIN, A tulajdonnév funkciója és jelentése. Bp., 1979. 138, 140 és 154). A Mórnak van zsidó asszociációja is: a „moré morénu rav” (’tanító, a mi tanítónk, rabbi’) hagyományos megtisztelő címzés a hazai zsidó jogszokásban, a nem-talmudisták között pedig a doktorátussal bíró férfiakat is megillette (ÚJVÁRI PÉTER, Magyar Zsidó Lexikon. Bp., 1929. 614). A Perczel-család az 1700-as évek elejétől emberségesen bánt a zsidókkal, birtokain letelepedni engedte őket. Gazdasági, pénzügyi kapcsolataik folyamatosan épültek ki. Mór ezt fenntartotta, sőt a polgárosodásba kulturális területen is bevonta őket. Gyermekkorától vezető szerepre készült, s a bonyhádi zsidókkal való kapcsolatában — ilyen értelemben — valóban „morénu”.

Bár mindvégig „tisztá demokratának” tartotta magát, Perczel számára vezetékneve s a „bonyhády” predikátum: nemesi mivolta állandó bizonyossága. Nemessége — eredetében nem dicső, nem ősi, de még nem is magyar! Igaz, magyarrá vált. Nem titkolta: „...az első ismert János és Dénes élelmezési főbiztosok voltak ama német császári hadak egyikében, melyek Magyarország lenyűgözésével, kizsákmányolásával és a magyar faj megtizedelésével foglalkoztak.” (Közlemények Perczel Mór tábornok irataiból. Bonyhád, 1883. 8.) Német nemesi oklevelüket 1582-ben Bécsben, majd 1593-ban Prágában állították ki. Magyar nemességet Perczel Tamás hadiszállító kapott először, 1697-ben. Perczel József révén királyi adomány juttatja a családot a bonyhádi uradalomhoz 1745-ben, s ezzel együtt a Bonyhády Perczel névhez.

Emlékirataiban csak azért foglalkozik családjával eredetével Perczel, mert nagy „ellenfele”, Kossuth Lajos is ezt tette, mikor egyik ágon angol származását, másikon egy 1252-i nova donatiót említett valahol. Felháborodottan írja Perczel: „ők egy új kor emberei, ne erőlködjenek tehát holmi dicső származás levezetése után.” Gúnyosan gratulál Kossuthnak: most, hogy végre megkerült az adománylevél, ő is „...beléphet a Batthyányak, Károlyiak, Andrássyak alakította Jókay, pardon »Jokei« clubba...”, pedig „...mi az ő barátai és elvtársai azt hittük, hogy családja ügyefogyott; hogy ő szegény mint a templom egere és csakis be-

csületes munkájával, roppant szorgalmával, ritka lángeszével, szónoki és írói tehetségével keresi kenyerét, nem hogy aristokraciai igényekkel toladott volna elő..." (i. m. 19). Ha akarná (s adna rá, mint Kosuth), angol ősei neki is lehetnének! Úgy mond: "...egyesekek szerették volna bizonyítani..., hogy a Perczelek angol származásúak... bizonyos Parcel nevű angol nemesek ivadékai... ezek meg a római hivatalnok utódai... Parcel nevű egyéniségek ma is élnek még Angliában és Irlandban... az angol forradalom következtében külföldre menekültek névsorában találkozték két Parcel nevű ezredes és pedig Móritz és Miklós keresztnévvel... Németalföldön és Németországban pedig Perselek voltak..." (i. m. 18).

A kortársak által gyakorta „maniákus”-nak tartott Perczel öreg korára sajátos életfilozófiát dolgozott ki, sőt: filozófiai kéziratot is munkálkodott, Rögeszméjében a világ, a „népzöm” mozgalmi, a magyar haza és a zsidóság sorsa saját történelmi küldetésével összefüggő egységet alkot. Élettörténetét mitologikusan áthangolja, hogy az 1849-cel bekövetkezett énefejlődési kudarcát elnyomhassa. Tipikus én-ontológia ez, kompenzatív stratégiával. Ragyogó gyermekkor és hősi ifjúság, mely egyben „Tolna vármegye aranykora” is, a reformmozgalom stb. (Vö.: HANKISS ÁGNES, Én-ontológiák. = Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. II. Bp., 1980. 30–8.) Jellemző például, hogy saját nemességét nem a nemesi vérű családfán, sem a család „nemzeti” mivoltán vezeti le, hanem egyenesen Ádám- és Évától, illetve a Biblia 1Móz. 6:2-ben említett „istenfiak”-tól, kik az „emberek leányait” feleségül vették. Végül ezt mondja: „...egy szó mint száz, bizonyos, hogy már messze Mózes, sőt már a vízözön előtti korszakában az őstörténelemnek; voltak nemesek, aristokraták születésüknél fogva, kik magukat Isten fiainak tartották... sőt voltak erős, hatalmas zsarnokok, tyrannusok is, ők az óriások!” (PERCZEL, I. m. 7.)

A zsidó kultúrhatás tagadhatatlan, s ő újabb kapocsnak érzi, mikor bizonyos névváltoztatások jutnak tudomására. Először állítólag 1848-ban valaki, majd 1868-ban Peczold Antal mozaite Perczelire, 1878-ban pedig Berczeller Henrik Perczelre magyarosított. (SZENTI-VÁNYI MÁRTON, Századunk névváltoztatásai. Bp., 1895. 179.) Névtani értelemben jelentős történelmi személyiség nevét idéző jelentésszociációval állunk szemben. (Vö.: J. SOLTÉSZ, I. m. 131.) Még nyilvánvalóbb ez, amikor e zsidó családokban a keresztnéveket is e

szerint választják. Ezért írhatja: „...ma már van zsidó Perczel Mór és Miklós is. Hiába, szörnyen szeretnek engem ezek a mi (!) izraelita honfitársaim...” (PERCZEL, I. m. 24.) Végül származási teóriájához kapcsolva tér napirendre: „...nem csoda, hiszen ők is, mint szegény magam, Isten fiaira, vagyis Ádáma és Évára vezetik fel eredetüket...” (uo.).

Amikor Perczel érezhetően viszolyog, öntudatlanul ráérez a névviselés mágikus kapcsolataira. Mintha a névvel életerő függene össze! LOVAS RÓZSA (MNy. XXX, 12—7) magyarázza e jelenség ősi, prae-logikus elemeit, továbbélését. Totemisztikus névadásmódnál (kezdetleges népek, reinkarnációs képzetek esetén) sohasem neveztek el újszülöttet még élő rokonról, törzsbéliről. A név és az egyén szinte mágikus kapcsolata erős volt a zsidó folklórban is, melyet Perczel feltehetően jól ismert.

A korabeli közvélemény „nomen est omen”-nek véve, két vesztes csatáját, a berczelit és a mórit kapcsolta Perczel nevéhez. Névtanilag ez tipikus negatív érzelmi töltésű hangalaki asszociáció, hiszen Perczel számos politikai és katonai sikert is mondhatott magáénak. (Vö.: J. SOLTÉSZ, I. m. 131.) Kommunikációelméleti megközelítésben szójátéknak, kettős-értelműségen alapuló politikai vicceknek értelmezhetők. (Vö.: SZENDE TAMÁS, A szó válsága. Bp., 1979. 188, 190.) Társadalmi töltettel, hiszen KATONA IMRE (Mi a különbség? Bp., 1980. 7, 80, 146) szerint a közéleti vicc torzító tükör „...a társadalmi élet kiragadott részleteit villantja fel...ferde szögből felnagyítva.” A szójátékokba rejtett célzások ugyanis a hadi kudarcok szubjektív háttérére hívják fel a figyelmet: a túltengő személyes ambícióra, a máig alig tisztázható hatalmi vetélkedésekre — ez esetben Görgey és Perczel között. (Vö.: GÖRGEY ISTVÁN, 1848 júniusától novemberéig. Bp., 1981.)

HORVÁTH MIHÁLY történeti munkája (Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865.) utal először a korabeli szójátéokra — jöllehet, burkoltan: „...Az alkalom igen kedvezőnek mutatkozik a nemtelen bosszúra, mert az által egyszersmind gyűlölt vetélytársát Perczel Mórt is megronthatná... A két sereg december 29-kén még nem volt egyesülve. Görgey már Bicskénél, Perczel Moór-nál állott seregével. Görgey tehát rendeletet küld Perczelhez, hogy Moórnál fogadja el az ütközetet..” (II, 203). Ezt a finom szójátékot a későbbi szerzők sem hagyhatták ki! VAJDA JÁNOS (Egy honvéd naplójából. /1868./ Bp., 1981.) Így írt: „...1849-i január első napjai...

A móri csatában Perczel hadának csúfos szétverése is ez időre esik" „...el voltunk telve reménységgel s azt hívők, hogy már most minden órán fölkerekedünk majd a rácok ellen, a pancsovai csorbát kifenni. De mily nagy volt bámulásunk, midőn a Pancsován kívül már egészen meghódított Bánságot egészen föl kelle adnunk, s Aradig vonulni vissza! Természetesen ez a »móri« és nem a pancsovai csatának volt következménye!" (52. ill. 62). Napjainkban NEMESKÜRTY ISTVÁN („Kik érted haltak, szent Világszabadság". Bp., 1977.) például így fogalmaz: „...hasonló balszerencse érte az ugyancsak Buda felé tartó Perczel-hadtestet is Mórnál..." (295).

A Berczel melletti csatára 1849. júliusában került sor. Perczel minden áron szeretett volna „...valamely csillogó hadi tettel fellépni." Ellenfele, Paskievics utasítást kapott, hogy „...Nagy-Berczel és Pata felé térjen vissza Gyöngyösre, ott szándékozáván Perczel ellen összpontosítani két hadtestét" (HORVÁTH, I. m. III, 331—2).

Mindkét csatát egyszerre említi JÓKAI MÓR 1850-ben írt, de napjainkig lappangó naplója (Emléksorok. Napló 1848-49-ből. Bp., 1980.) „...Perczelnek ez alkalommal ismét sajátyszerű fátuma volt tulajdon nevével. Keresztnéve druszájánál — Mórnál — már ütközetet vesztett, most Szolnokon túl csaknem ismét úgy járt Berczel falu mellett. Pesten már készen is voltak a viccekkel e téma fölött, annyira biztosnak látszott kelepcébe kerülése." (41). A köznépnek szánt regényes rajzok egyikében tapintatosabban fogalmaz: „...a szerencsétlen móri csata. A Görgey alatti hadseregnek egy hadtestét Perczel Mór tábornok vezérlé. Eddigi diadalaiban bizakodva, egymagára derék-csatát vállalt Windischgrätz ellen..." (A magyar nemzet története regényes rajzokban. Bp., 1969. II, 467).

Végül utolsónak említek egy „P" álnéven megjelent polemikus írást mely elejétől végéig Horváth Mihály móri csataleírását próbálja megcáfolni. PETRIK és GULYÁS (Magyar írói álnévlexikon. Bp., 1978. 338) Görgey Istvánnak tulajdonítja a szerzőséget, mások Perczelnek. Mindenestre az álnév azt az illúziót akarja kelteni, hogy P = Perczel. A hivatkozott kötet mottója: „Görgey feláldozza Perczelt Mórnál 1848. dec. 27-án." A névtelen szerző idézi Klapkát: „...Perczel a móri ütközet szerencsétlen kimenetelének nagy részét, sőt a legnagyobbat, Görgeyre tolja...ezen állítás alaptalan..." Horváth Mihály leírásáról szólva pedig állítja: „...Perczel tbk maga tudta és érezte legjobban, hogy Görgey legkevésbé sem oka a móri szerencsétlenségnek..." (P: A móri csata, Pest, 1867, 49 és 25).

A Perczel-fiúk a reformkor és a szabadságharc politikai majd katonai küzdelmeiben országosan ismertté tették a nevüket. A szabadságharc bukása után is forradalmi nimbusz övezte őket. (Vö.: KEMPELEN BÉLA, Magyar nemes családok. Bp., 1914. VIII, 156-8; BRAUN SÁNDORNÉ: Tolnavármegye és a rendi országgyűlések. 1807—1847. = Tanulm. Tolnam. tört. VIII, Szekszárd, 1978.) Miközben Mór és Miklós emigrációban, Ferenc hősi halott — a testvérek közül kettő az önkényuralom szolgálatába áll: István kecskeméti, Imre pedig szolnoki megyefőnök lesz. „Forradalmár” nevüket egyre kényelmetlenebbnek érzik. A testvérek, unokatestvérek és másodunokatestvérek közül a császársbarát-érzelműiek (Géza, Gyula, a császári kamarás, Ferenc és Imre) nevüket 1849-50-ben Bonyhádi illetve Bonyhádyra változtatják. (KEMPELEN, I. m. 156—8.) Megemlítem, hogy egy emberöltővel később e családok közül József, János és Béla eredeti nevük visszavételét kérvényezik.

A Bonyhádiak ügye sokakat megbotránkoztatott. Nehezen fogadták el a „...rókák és oroszánok egy családban...” megosztottságát! Mór a kiegyezéskor tér vissza az országba, mindössze „egy szál esernyővel és sok gyermekkel”, de az ország vezetésére hivatottságának rögeszméjével. Mint hőst ünneplik, ő „jóslatokat” szól, ám szónoklatainak Kossuth-ellenes kirohanásai megdöbbenést, felháborodást keltenek. Egy idő után a közvélemény ellene fordul, s a család egész múltját megkérdőjelezi. A Perczel és Bonyhády néven szereplő testvéreket egy kalap alá veszi. Az ORMÓDY BERTALAN szerkesztette „Pecsovics” című gúnylap a kétkulacsos családkról példálózva név szerint is említi a Bonyhádyakat többekkel együtt, „...melyek tagjai sorshúzás útján egyenlő számmal sorakoznak mindegyik párt táborába, mert így bármelyikük győzzön is, a circumspectus család soha nem marad befolyás, dicsőség és — szüret nélkül.” (Pecsovics. 1868. júl. 12.)

Ha Perczel Mór nem érti meg, milyen viselkedést, milyen megnyilatkozásokat vár tőle a nemzet, saját megvetett testvéreihez válik hasonlónak. Világosan céloz e dilemmára KUPPIS GUSZTÁV (Biographie des Honvéd-generális Moritz Perczel von Bonyhád... Pest, 1868.) a könyve elé választott német nyelvű epigrammájával, amely szabad fordításban így hangzik: „Dicskoszorudat végig tudod-e fenni, mondd, Perczel? Ha igen, az örökkévalóságot is túléled egy perccel.” Magyar szójátékról lévén szó, lábjegyzetben magyarázza az értelmét. (I. m. 5.)

Perczelről köztudomású volt, hogy nagy történelmi hősök példáját törekszik követni. Az említett vicclap éppen ebből űzött gúnyt. Szinte donquijotei figurának rajzolja, ki hősi erőlködésében Kossuthot rántja magával a mélybe, nem mulasztja el „moóri hős”-nek titulálni. Egy vígeposz-pályázatot űzött ki az említett lap, amelyből jellemző az alábbi részlet. „...Hazám költői és dalnokai! föl lanthoz, kobozhoz! Nézzétek, a világ megifjudott, a régi hősök szellemei visszaköltöztek közibénk, letűnt századok óriás alakjai kilépnek a múlt homályos ködéből, hogy újra hassanak és szerepeljenek. Íme itt áll előttünk Perczel Mór, mint Dugovics Titus No. 2.! Hazánk dicső mártyrja, Dugovics Titus! Kérek, ne fordulj meg sírodban, mert a moóri hős ezt óvás gyanánt vehetné... Köztetek nincs egyéb különbség, minthogy te, Dugovics Titus a haza mármár diadalmaskodó ellenségét Nándorfehérvár ormairól magaddal rántottad a mélységbe, a végveszélybe — Perczel Mór pedig jötevőjét, volt kormányzóját, történelmünk legmagasztosabb alakját, a hazafiság eszményképét, a nép felszabadítóját... akarja a dicsőség magas piedesztáljáról lerántani magához a sárba, a fürtelembé...” (ORMÓDY BERTALAN hirdetménye az alább idézett VAJDA-cikk különnyomatában.)

A végső értékelést VAJDA JÁNOS adta meg, amikor a „magasabb polcra állítottak jogosulatlan hiúsági görccsei...” mellett Széchenyi végzetét véli felismerni Perczelnél: „...a kor gyásztörvényeinek engedve... ismert maniakus állapotából egyszerre ő is azon kórságba esett...” (VAJDA JÁNOS, Perczel Mór merénylete Kossuth ellen. Pest, 1868.)

„Nomen est omen”? Perczel és a korabeli közvélemény mindenestre így érezte, így élte át.

SOLYMÁR IMRE

NEMZEDÉKEK KARAKTERE. TULAJDONNEVEINKBEN

Mióta LŐRINCZE LAJOS (Földrajzi neveink élete. Bp., 1947. 4) a névélettani vizsgálat ma már klasszikusnak számító célját meghatározta, gyakorlati kutatómunkánk igyekszik is a földrajzi neveknek e célként megjelölt lélektani szituációját rekonstruálni. Tapasztalataim alapján viszont arra a meggyőződésre jutottam, hogy az ilyen rekonstrukciós munkát célszerű nemcsak más tulajdonnevekre is kiterjesz-